

Издаје
ВОЈНОИЗДАВАЧКИ
И НОВИНСКИ ЦЕНТАР

За издавача
Мр Стеван Станојевић, пуковник, начелник Дентра

Помоћник начелника за издавачку делатност
Ар Никола Поповић, пуковник

Библиотека
РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА ТРИСТА ПЕДЕСЕТ ОСМА

Монографија
ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА СТО ЧЕТРЕДЕСЕТ СЕДМА

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР

Светозар Оро, генерал-потпуковник, председник; др Слободан Бранковић, потпуковник; Ахмет Бонлагић, пуковник; др Владо Ивановски; Александар Јанић, генерал-пуковник; др Петар Качавенда; Рахмија Каденић, генерал-пуковник; Здравко Клањшчек, пуковник; Методије Котевски, генерал-потпуковник; Иван Матовић, пуковник; Вељко Миладиновић, генерал-потпуковник; Антун Милетић, пуковник; Предраг Павловић, пуковник; Радомир Петковић, пуковник; мр Стеван Станојевић, пуковник; Жика Стојшић, генерал-потпуковник; Али Шукрија; Фабијан Трго, генерал-потпуковник; Петар Вишњић, пуковник; мр Август Вртар, генерал-пуковник; др Славко Вукчевић, потпуковник; Радомир Бондовић, пуковник

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР СЕКЦИЈЕ БОРАЦА ДЕВЕТНАЕСТЕ СРПСКЕ
БРИГАДЕ

Мирко Бујаковић, Витомир Дејановић, Неда Ерцег, Војо Јонкић, Љубо Кондић, Јован Мандарић, Светислав Поповић, председник, Радомир Радовановић, Момчило Ступар

Главни и одогорни уредник
Радомир Бондовић, пуковник

Уредник
Иван Пантелић, потпуковник

Ренцензенти
Мирко Бујаковић
Радомир Петковић

Др Предраг Пејчић

**ДЕВЕТНАЕСТА
СРПСКА
БРИГАДА**

Београд, 1989.

УДК 355.486(497.1) 19. српска бригада

ПЕЈЧИН, Предраг

Деветнаеста српска бригада / Предраг Пејчић. - Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1989 (Београд : Војна штампарија). - 614 стр. : илустр. ; 20 цм. - (Библиотека Ратна прошлост народа и народности Југославије ; књ. 358. Монографија Јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 147) (Едиција „Србија у рату и револуцији 1941-1945“)

Тираж 2.000 примерака.

а) Бригаде у НОР-у - 19. српска бригада

4

Аутор 19. српске бригаде је зналачки поставио тезу како би овом монографијом дао свој прилог драгуљу који чини југ Србије интересантним. Аутор се трудио у самом почетку да пружи што више података, верно реконструише догађаје, истакне највеће вредности - људски и морални фактор привржености народа борби и жељи за слободом, у условима једне окрутне злочиначке окупације и понашања непријатељске војне силе (бугарски и немачки окупатор) над невиним народом.

Монографија је илустрована фотографијама из рата као и скицама најважнијих борбених дејстава бригаде, а као прилог садржи и спискове погинулих и преживелих бораца.

*»Ви сте овдје и даље држали устаничку
заставу у борби за ослобођење наше
земље од окупатора, од њемачких и
бугарских фашиста!«*

ТИТО, у Прокупљу, 30. маја 1950.

ПРЕДГОВОР

Полазну основу за писање монографије о 19. српској народноослободилачкој ударној бригади представљају новоистражени документи, писана литература, прикупљање сећања припадника ове јединице, као и већ објављена историјска грађа о 25. српској дивизији, у чијем су саставу биле 16, 18. и 19. српска бригада.

Догађаји су описани хронолошки и тематски, с обзиром на то да се и 19. бригада, као и остале младе јединице - како по формирању тако и по саставу - одмах укључила у главни фронт борбе, односно у акције које су српске дивизије, водиле, по замисли Главног штаба НОВ и ПО за Србију и Врховног штаба НОВ и ПОЈ. За 19. бригаду, неискусног кадра, али предвођену већ провереним старешинским и партијским руководиоцима, карактеристичан је омладински елан борбеног и непрекидног зова за слободом.

Борбени задаци које је 19. бригада успешно извршавала, њени ликови који живе и не заборављају се, надахнули су и мотивисали аутора да писању монографије приђе с пуно озбиљности, уважавања и поштовања, пре свега оних који су заувек остали на бојиштима, на разним местима широм Југославије.

»Интерес за догађајима који су се десили на југу Србије 1941-1945«, пише у рецензији Радомира Петковића, »све више привлаче пажњу нашег историјског истраживања - што доказују многе већ објављене монографије бригада, као и припрема за штампу монографија о другим одредима, дивизијама и бригадима. Иако изгледа да су догађаји на југу Србије почели нешто касније да се обрађују, сакупљају и штампају него што је то случај са другим крајевима наше земље, ипак, садашњи интензитет организованог рада, надам се, надокнадиће 'изгубљено' време.

Но, та 'закашњелост' није у лењости, већ, пре свега, у жељама да се обради и да више историјске грађе за оне, рекли бисмо, историјске и судбоносне догађаје наше револуције. Природно је да се тим догађајима давало више времена и простора, што никако не значи да су догађаји на југу Србије били запостављени и да се на њих, као на синтезу наше револуције, није рачунало. Зашто? Па, природно због њихове специфичности и услова у којима се рат водио на југу Србије.

И данас, када размишљамо о нашем рату и револуцији, готово о војној организацији и искуствима, често се намећу искуства југа Србије и њихово шире и свестраније изучавање ради наших погледа на концепцију општенародног рата, јер су она ту, на том терену, веома драгоцене.

Аутор је то уочио и - рекао бих - зналачки поставио тезу како би део монографијом дао свој прилог драгуљу који чини југ Србије интересантним. Зато се аутор, у самом почетку, определио да пружи што више података, верно реконструише догађаје, истакне највеће вредности - људски и морални фактор и приврженост народа борби и жељи за слободом, у условима једне окрутне злочиначке окупације и понашања непријатељске војне силе (бугарски и немачки окупатор) над невиним народом.

Када се цифарски, па и временски узму подаци да је 19. српска НОУ бригада формирана 12. јуна 1944. године - то би за неке друге крајеве (Босанска крајина, Херцеговина, Црна Гора, Лика, Славонија, па и Словенија) изгледало да су те јединице касно формиране, ако се не би знало да су раније, од 1941. до формирања бригада и дивизија на југу Србије - тамо постојали јаки партизански одреди који су по бројном саставу били исте јачине, а понекад и бројнији него што су то биле бригаде у неким крајевима. Војна организација партизанских одреда на југу Србије, била је једина алтернатива њиховог опстанка у условима надмоћи непријатељевих снага на географском положају, за који је непријатељ и те како имао велики интерес...

Исправно је што се аутор определио да у неким конкретним (репортерским) примерима докаже и потврди омладински елан борачког и руководећег састава бригаде. Због тога је свој рукопис, иако на моменте 'историјски' сув, учинио занимљивим и поучним за обичног читаоца. Аутор у свему има истанчан осећај за читаоца и корисника овакве врсте литературе - да га надахне и у њему побуди праве осећаје за вредности понуђеног штива.

То је заиста искуство које, и овом приликом, треба истаћи!«

ФОРМИРАЊЕ 19. СРПСКЕ БРИГАДЕ

Народ топличког краја вековима се борио за опстанак. Веран својим светлим, борбеним и револуционарним традицијама дизао је буне против Турака, водио ратове са Бугарима и Аустроугарима не дозвољавајући да страни завојевачи и мрачне силе затру родна огњишта и у корену сасеку младу генерацију.

И устаничке 1941, када је барјак слободе развио Топлички народноослободилачки партизански одред, и даље током револуције када су славу Топлице, посебно од јуна 1944 - кроз родни крај и кроз друге делове Србије, Босне и Хрватске, пронеле топличке ударне бригаде - бригаде братства и јединства, устаничка застава је високо вијорила црвеним пламеном непокорности.

Највећи део Топлице и Јабланице био је ослобођен до краја 1943. године. У Топлици и у околини Лесковца тада се налазио центар ослободилачког покрета у Србији. »Долина Топлице, од ушћа у Мораву преко Прокупља до Куршумлије, искључиво је у рукама партизана«.

Упоредо са стварањем слободне територије и јачањем војних снага нашег народноослободилачког покрета, долази и до ширења мреже народноослободилачких одреда. На десној обали Топлице још у другој половини 1943. у осам села су били формирано НОО, а у Прокупљу и градски народноослободилачки одбор, који је илегално радио све до ослобођења града. У Добричу су функционисала четири општинска НОО, а у околини Блаца општински НОО у три места.

[^] Из извештаја немачког војног заповедника за Србију Врховној команди оружаних снага о планираним операцијама против јединица НОВ и ПОЈ почетком 1944, од 29. децембра 1943. године; Архив Војноисторијског института, НАВ-Т-311, р. 285. сн. 676-7.

Јачање органа народне власти омогућава и формирање средњих и окружних НОО. На територији јужне Србије први средњи народноослободилачки одбор формиран је у селу Брестовац, територијално обухватајући Јабланицу и Пусту Реку. У Белом Камени, недалеко од Прокупља, од 8. децембра 1943. дејствује НОО за пасјачки срез, а половином децембра образован је у селу Дешилово народноослободилачки одбор за добрички срез, тј. за територију на левој обали Топлице.

У Топлици су деловали први сеоски НОО и упоредо са организацијом јачања народне власти долази и до формирања окружних НОО. Први окружни народноослободилачки одбор у јужној Србији формиран је половином новембра 1943. године у Славнику, а у Јабланици за срезове лесковачки, јабланички, добрички, косанички и прокупачки.

Формирање и даље организационо јачање органа народне власти у овом делу Србије било је подстакнуто историјским одлукама Другог заседања Авноја.

Мрежа органа народне власти још више се проширује у пролеће 1944. године. У Великој Плани је 4. јануара 1944. на скупштини делегата основан окружни НОО за Топлицу, а неколико дана касније и Команда подручја за Топлицу.

На слободној територији Топлице, Јабланиде и Пусте Реке до краја јануара 1944. године функционисале су две команде подручја и 15 команди места.

Народноослободилачки одбори и разгранат систем функционисања војнопозадинских органа нису биле једине карактеристике слободне територије. Овде су веома активно радиле партијска и скојевска организација. Окружни комитет за Топлицу реорганизован је од ранијег Партијског повереништва за Топлицу.

Врховни командант НОВ и ПОЈ, маршал Јосип Броз Тито је, схватајући да су Топлица и Јабланица, у то време жариште народноослободилачког покрета, наредио Главном штабу НОВ и ПО Србије да појачаним војно-политичким радом створе услове за што скорије формирање бригада и дивизија на територији Србије.

»У вези са догађајима, како на међународном терену, тако и унутар наше земље, решили смо да на територији Србије приступимо одмах формирању регуларних јединица Народноослободилачке војске из постојећих партизанских одреда: батаљоне, бригаде, дивизије, итд.«²⁾

2) Из наређења Врховног команданта од 28. августа 1943. Главном штабу НОВ и ПО Србије, Зборник докумената НОР, том II, књ. 10, док. 12.

У овом наређењу се затим дају упутства о томе да дивизије које треба формирати не би смеле да буду мање од 2.500, нити веће од 5.000 људи, због тадашњих услова ратовања, да свака дивизија има 3 бригаде од 800 - 2.000 бораца, а оне 4 - 5 батаљона.

»За командире и команданте постављајте најбоље другове, који су се до сада показали способним да руководе војним јединицама«.³⁾

Исто тако је указано да се приликом формирања дивизија и бригада првенствено истиче принцип добровољног ступања, али и врши мобилизација, коју треба добро политички припремити.

»Ситуација је таква да ми морамо напрегнути максимум наших снага да би окупили у нашу Народноослободилачку војску све оно што мрзи окупатора и што хоће да се бори за циљеве које пред собом има Народноослободилачка војска и партизански одреди«.⁴⁾

Политичке припреме, како се указује у овом наређењу, треба да допринесу и раскринкавању издајничке улоге четника Драже Михаиловића и свих осталих народних издајника, затим да истакну међународну улогу и значај НОВЈ, којој савезници пружају материјалну помоћ, а истовремено се указује и на начине и методе снабдевања, при чему треба да се води рачуна о односима са народом.

На даљи развој војнопозадинских органа, система народне власти и нарастање народноослободилачког покрета позитивно су утицала и дејства која су оствариле остале јединице НОВЈ у другим крајевима земље, а посебно војни успех јединица 1. пролетерске и 5. ударне дивизије на Лиму. У Топлици су одјекнуле њихове борбе које су до краја марта водиле до простора између Рашке и Угња, разбијајући немачке и четничке снаге, као и њихово напредовање после двомесечних борби у априлу и мају и до слободне територије у Санцаку.

У Топлици су, од устанка до јунских дана 1944. вођене многе борбе против немачких и бугарских окупатора, четника Драже Михаиловића и Косте Пећанца и других издајника српског народа.

Топлички партизански одред, који је свој славни ратни пут започео 3. августа 1941. године на планини Велики Јастребац, са тридесетак бораца, израстао је крајем године у моћни одред братства и јединства. Јер, поред Срба, у одреду су се, раме уз

³⁾ Оп. цит.
Оп. цит.

раме, у Топлици и Јабланици борили и Црногорци, Хрвати, Македонци и Словенци.

Заједно са борцима, који су наилазили на многе тешкоће, у борби је устрајао и народ Топлице. Комунистичка партија Југославије је остварила велики морални и политички утицај и на партизанске и на народне масе.

Иако је Партија у почетку била малобројна, у Топлици је било доста симпатизера, истомишљеника и следбеника њених идеја, посебно међу омладином у прокупачкој гимназији, Пољопривредној и Средњој домаћичкој школи, међу напредним студентима и радницима, и делом међу сеоском омладином. И један део просветних радника, професора и учитеља, био је задан идејама КПЈ, преносећи их на младу генерацију коју су васпитавали. За релативно кратко време КПЈ је створила снажно упориште у Прокупљу, Куршумлији, као и у селима топличког краја.

Између народа Топлице с једне стране, и партизана и органа народне власти с друге, постојало је нераскидиво јединство, уз ајамне везе и веома велика сарадња. Широка мрежа присталица и симпатизера народноослободилачког рата учвршћена је почев од 1941. Посебно масовно учешће народа у народноослободилачком покрету букнуло је од јесени 1943. године када је Топлица давала своје борце на само за своје већ и за друге партизанске јединице.

Борци који су из топличких јединица одлазили у друге, били су прекаљени ратници, у окршајима проверени, јер су и по цену највећих жртава извршавали задатке које су има поверавали Комунистичка партија Југославије, Врховни командант и српски народ.

То је Топлица потврдила учешћем преко 20.000 бораца у партизанским јединицама и неколико стотина позадинских радника у партијским и скојевским руководствомима, органима власти и другим организацијама и органима. Од 1941 - 1945. на бојиштима широм Југославије погинуло је више хиљада бораца и руководиоца из Топлице. А стотине омладинаца и омладинки, припадника партизанских јединица, месних десетина и партијско-политичких активиста убијено је на губилиштима у фашистичким логорима Аустрије, Немачке и другим земљама, или у злогласним стратиштима у Бубњу код Ниша, на Бањици или у Јајинцима код Београда.

У току народноослободилачке борбе Топлица је херојски подносила велике људске и материјалне жртве, трпећи стравич-

не злочине од бугарских окупатора и издајничких слугу четника. Народ Топлице и данас памти многе датуме: 22. јун 1942. - бугарски фашисти код Јошанице стрељали су 250 сељака; 6. фебруар 1944. - убијена су 62 лица; у 1944. је стрељано 1665 лица, заклано 185, умрло од батина 125, умрло од рана 27, теже онеспособљено 126, преживело стрељање и рањено 183, силовано 160 жена, интернирано 3.413 лица, насилно мобилисано у квислиншке редове 4. 109, спаљено 4.000 кућа и опљачкано 4.300 домаћинства.⁵¹

Ипак, те стравичне 1944. у целој Топлици је дошло до великог револуционарног полета.

Наређење Врховног команданта НОВ и ПОЈ да се у Србији формирају нове дивизије и бригаде, отпочело је у Топлици да се остварује после наредбе Главног штаба НОВ и ПО за Србију. Тако је 20. маја 1944. године у селу Гајтан, на планини Радан, формирана 21. српска дивизија, састављена од 4, 5. и 6. српске бригаде. У бригадама су се, углавном налазили борци из Топлице, Јабланице, Расине и Пусте Реке.

Формирање 21. српске дивизије отворило је широке просторе за даља организациона војно-политичка јачања и политичко - моралне припреме за формирање осталих јединица. У том смислу су остварене многе замисли Врховног штаба НОВ и ПОЈ, као што су: успостављање сталне везе са Главним штабом НОВ и ПО за Србију, затим разматрање питања избора начелника штабова и команданата бригада и дивизија, координација дејстава партизанских одреда који су у то време дејствовали на југу Србије - Јастребачки, Расински, Јабланичко-пасјачки и Кукавички на левој обали и Црнотравски партизански одред на десној обали Јужне Мораве (у околини Ниша и Пирота су такође дејствовале партизанске снаге), уређивање аеродрома и летелишта за прихват помоћи коју су савезници⁶¹ отпочели да испоручују, итд.

То је време судбоносно не само за Топлицу већ и за Југославију, јер друга половина историјске 1944. године означава пре-

Детаљније о политичкој ситуацији и злочинима окупатора и издајника видети у изабраним чланцима »Нишког зборника«, бр. 8, 13. и 14.

У Директиви Врховног команданта НОВ и ПОЈ од 20. фебруара 1944. Штабу Ударне групе дивизија НОВЈ и секретару Покрајинског комитета КПЈ за Србију о заједничком раду за стварање нових јединица НОВ и ПО Србије, поред осталог пише: »Настојаћемо да савезници у Србију пошаљу што више оружја!« У Топлици и Пустој Реци (Бресница и Косанчић) слетали су савезнички авиони допремајући оружје, муницију, опрему и санитетски материјал. Савезничка војна мисија слетела је 29. маја 1944; Зборник НОР, том. II, к. 12, док. 80. и том I, књ. 9, док. 10.

окрет у завршној офанзиви за коначни слом фашизма у Европи. Успеси савезничке војске, која је бележила крупне и значајне војне резултате, односе се и на Југославију.

У пролеће и лето 1944. савезничке армије у оквиру преузетих обавеза и јединствене стратегије, закључене на Техеранској конференцији (28. новембар - 2. децембар 1943), развијају обимне и по резултатима крупне операције.

Црвена армија⁷ је 10. јуна започела летњу офанзиву на систем утврђења у Финској, на тзв. Манерхајмову линију, као и на белоруском стратегијском правцу, управо 22. јуна - на дан када је три године раније напала Хитлерова армија.

У то време Црвена армија је ратовала на 11 фронтова, располагала са 6,9 милиона војника и импресивном ратном техником: 9.985 тенкова и самоходних оруђа, 97.050 топова и минобачача, и 14.787 борбених и других авиона.

Успешним борбеним акцијама Црвена армија је успела да нанесе тежак војни пораз немачкој стратегијској групацији - Групи армија »Јужна Украјина« и припремала се за одсудни напад на Немачку, за наступање на будимпештанском и бечком правцу.

Англоамеричке савезничке армије, такође, бележе крупне успехе у борби против немачких јединица у Италији у којој су, наступајући ка тзв. Готској линији, према северу, 4. јуна 1944. године заузеле и главни град, Рим.

Два дана касније, 6. јуна, отпочела је највећа десантна операција у историји другог светског рата - нормандијски продор, у коме је било ангажовано 26 - 30 дивизија, око 13.000 авиона и 7.000 бродова. За двадесет и четири дана борбе савезници су у Нормандији створили мостобран ширине 120 км, а дубине до 10-20 км, те наставили продирање у Француској. Отварањем другог фронта у Европи започело је рушење Хитлеровог, тзв. Атлантског бедема.

У општој ситуацији у којој су немачке армије трпеле поразе са свих страна, све је више долазио до изражаја стратегијски значај Балканског полуострва, односно Југославије.

Управо због тога је немачка Врховна команда оружаних снага на Балкану и даље задржала велике снаге, које су бројале око 970.000 војника, од чега само на југословенском ратишту - 659.000 војника.

⁷ Извор: Душан Лукач, Трећи Рајх и земље југоисточне Европе, III, Београд, 1987; Н. Анић, С. Јоксимовић и М. Гутић, Народноослободилачка војска Југославије, Београд, 1982; Ослободилачки рат народа Југославије (1941-1945), књ. 2, Београд, 1958.

У намери да штите јужни бок, који је био угрожен евентуалним савезничким искрцавањем на Балкан и ради заштите од продора Црвене армије, немачка Врховна команда оружаних снага је у то време концентрисала ове снаге у оквиру »Југоисток«, чији је врховни војни командант генерал-фелдмаршал Максимилијан фон Вајкс командовао немачким, бугарским, мађарским и квислиншким јединицама.

»Југоисток« су чиниле следеће јединице:

- Група армија »Е«, на грчко-македонском оперативном правцу, укупне јачине преко 350.000 војника;

- 2. оклопна армија, на територији Хрватске, Босне и Херцеговине, Црне Горе, дела Србије и Албаније, јачине око 560.000 војника (сврстаних у 5. СС и 9. СС брдском корпусу, 15. и 21. брдском корпусу и у 69. армијском корпусу);

- трупе војноуправног команданта »Југоисток«, под чијом управом су биле окупаторске и квислиншке снаге у Србији.

Из команде 18. корпусне области у Аустрији, делови СС полицајских снага налазили су се у североисточном делу Словеније, анектираној од фашистичке Немачке.

Из команде Групе армија »Ц«, која се налазила у Италији, 97. армијски корпус држао је преостали део Словеније и Истру.

Иако су за југословенско ратиште одвојене крупне јединице, практично један милион војника, немачка војска није успела да оствари веће позиције и уништи НОВЈ која, почев од Другог заседања Авноја, отпочиње да остварује све већу стратегијску иницијативу на југословенском ратишту.

Народноослободилачка војска Југославије је у лето 1944. бројала 350.000 бораца, сврстаних у 12 корпуса, односно 39 дивизија, више самосталних бригада, батаљона и партизанских одреда, јединице Ратне морнарице и две авијацијске ескадриле НОВЈ (у формацијском саставу РАФ-а, британског ваздухопловства) и Ескадриле за везу Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

Снаге НОВЈ⁸¹ контролисале су следеће територије:

- 7. и 9. ударни корпус и 4. оперативна зона (14, 15. и 18, односно 30. и 31. дивизија и 6. и 11. словеначка бригада) у Словенији и на полуострву Истра;

- 6. и 10. ударни корпус (12, 28. и 40. дивизија, односно 32. и 33. дивизија) између река Саве и Драве, северно од Драве, планине Диљ, Папук, Псуњ, Калник и Иванчица;

⁸¹ Оп. цит.

- 4, 5, 8. и 11. ударни корпус (7, 8. и 34. дивизија; 4, 10, 11, 39. и 53. дивизија; 9, 19, 20. и 26. дивизија, и у 11. корпусу - 13, 35, и 43. дивизија) на слободној територији од Саве до Јадранског мора, на острвима и приобалном рубу, затим у Кордуну, на Банији, у Лиди и Горском котару, на комуникацији Уне и Босне, односно у областима северно од линије Бања Лука - Добој;

- 3. и 12. ударни корпус (27. и 38, односно 16. и 36. дивизија) у долини реке Босне, Спрече и Праче;

- 2. ударни корпус (3, 29. и 37. дивизија) и Приморска оперативна група у рејону Никшић - Билећа - Требиње - Невесиње;

- 2. шумадијска бригада и партизански одреди с подручја Космаја, Букуље, Венчаца и Рудника, у Шумадији;

- две јединице Главног штаба Војводине (две бригаде, 4 самостална батаљона и партизански одреди) у Војводини;

- јединице Главног штаба Македоније (1, 2. и 3. македонска и 1. косовско-метохијска бригада, партизански одреди и батаљони) у Македонији;

- мање партизанске јединице, снаге Главног штаба за Косово и Метохију;

- 1. пролетерски корпус (1. пролетерска дивизија у Санцаку и 6. пролетерска дивизија у централној Босни) и Оперативна група дивизија (2. пролетерска и 5. и 17. ударна дивизија) у долини горњег тока реке Лим и на подручју Андријевица - Беране - Билело Поље.

Ради предстојећих операција у Србији, 2. ударни корпус је држао слободну територију која је служила за прикупљање ударних група дивизија; 1. пролетерски корпус био је у непосредним припремама за операције у Србији, док је Оперативна група дивизија већ била спремна за операције у Србији.

Услови за поход снага НОВ и ПОЈ на исток, у Србију, створени су у пролеће 1944. године. Почетком марта Врховни штаб НОВ и ПОЈ наредио је покрет 2. пролетерској и 5. ударној дивизији преко Лима према Топлици.

Стратегијски значај Србије произилазио је из чињенице што су окупаторске снаге, у плановима за одбрану Балкана, имале у виду војне победе Црвене армије и њено наступање према западној Европи, затим англоамеричке успехе у Италији, као и притиске савезника да Турска приступи антихитлеровској коалицији. Зато су комуникације које су водиле долином Мораве биле добро чуване, јер су представљале директну везу југа Европе са севером и северозападом.

Управо та чињеница је условила да немачка Врховна команда оружаних снага сконцентрише у нашој земљи 26 дивизија опремљених модерном ратном техником, 35 самосталних пукова, 40 самосталних батаљона и бројне друге самосталне јединице - бригаде копнене војске, ратног ваздухопловства и ратне морнарице, скупа са квислиншким снагама.

Само у Србији и на Косову, због стратегијских праваца долинама река и све веће опасности од Црвене армије, а посебно због припрема Врховног штаба НОВ и ПОЈ да води битку за ослобођење Србије, налазиле су се следеће јединице:

- бугарске: 1. окупациони корпус и делови 1. и 5. бугарске армије (22, 24, 25, 27. и 29. дивизија пешадијска), граничне јединице и три пука за обезбеђивање железничких комуникација и једна ојачана ваздухопловна ескадрила;

- немачке: 21. легионарска СС дивизија »Скендербег«, 20. противавионска дивизија, један брдски ловачки пук 7. СС брдске дивизије »Принц Еуген«, један пук специјалне немачке гренадирске дивизије »Бранденбург«, три ојачане ваздухопловне ескадриле, пет полицијских пукова, два пука за осигурање железница, муслимански добровољачки корпус обласног команданта Саницака, 656. моторизовани батаљон пољске жандармерије, три тенковска оклопна батаљона, тридесетак самосталних батаљона за обезбеђивање, наставне и друге јединице, белогардејски Руски заштитни корпус;

- квислиншке снаге: Љотићев Српски добровољачки корпус, Недићева Српска државна стража, албанске регуларне трупе помоћне месне јединице (балисти и вулнерати) и десет тзв. група (47 корпуса) четника Драже Михаиловића.

Управо због геостратегијског положаја и војно-политичких циљева, Србија је као геополитичко подручје Југославије била од врло великог значаја за народноослободилачки покрет, односно за исход и успехе НОР и револуције у нашој земљи.

Један од стратегијских потеза Врховног штаба НОВ и ПОЈ јесте формирање пет дивизија на југу Србије: 21. српска-20. маја 1944; 22. српска-22. маја; 23. српска- 17. јуна; 24. српска- 10. јуна и 25. српска дивизија - 21. јуна 1944, односно 30 бригада, све у времену од 11. октобра 1943. - 11. октобра 1944.⁹⁾ године.

⁹⁾ У наређењу од 28. августа 1943. године Врховни командант је назначио да дивизије које треба формирати у Србији »имају резервисане бројеве 21, 22, 23, 24. и 25«. Нареду о постављању штабова Врховни командант је написао 27. маја 1944; Зборник НОР, том II, књ. 10, док. 102.

Детаљније о стварању оперативних јединица Народноослободилачке војске Југославије на територији југоисточне Србије, видети у истоименом чланку пуковника Секуле Јоксимовића у »Нишком зборнику«, бр. 14/1984.

У формацијски састав 25. дивизије ушле су три српске бригаде: Шеснаеста, Осамнаеста и Деветнаеста.

Деветнаеста српска бригада је формирана у селу Горња Јошаница, 12. јуна 1944,¹⁰⁾ а као језгро чинио је 1. батаљон, који је у ову бригаду упућен из 16. српске бригаде. Овај топлички батаљон је формиран 2. маја 1944, у селу Рашевац,¹¹⁾ а налазио се у саставу Јастребачког партизанског одреда. Када је на основу наређења Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију у селу Дворане, 5. маја 1944. формирана 16. расинска бригада, чији су батаљони узети из Расинског партизанског одреда, овај топлички батаљон је из Топлице упућен у расинску бригаду, као њен четврти батаљон.

Батаљон је у Топлицу враћен 24. маја, са задатком да обезбеђује летелиште на просторији Рашевац - Доња Бресница. Борци су све до почетка седме непријатељеве офанзиве обезбеђивали прихват и слетање савезничких транспортних авиона, а онда су 10. јуна упућени у село Претрешња, у коме су извршене прве припреме за формирање 19. српске бригаде.

Деветнаеста српска бригада је имала четири батаљона, од којих је само 1. био комплетно наоружан и имао је ратно искуство. Бројно стање бригаде је износило око 300 бораца, највећим делом из Топлиде.

Свечана заклетва дата је 12. јуна, пред командантом Главног штаба НОВ и ПО за Србију, Петром Стамболићем.

Командни састав 19. српске бригаде чинили су искусни војни и политичко-партијски руководиоци:

Штаб 19. српске бригаде:

- командант: Миодраг Новаковић Џуца, политички комесар: Сетозар Савић Попче, помоћник политичког комесара (и партијски руководилац 25. српске дивизије): Светислав Поповић Тиле, начелник штаба: Милутин Ристић и омладински руководилац: Добривоје Павловић Бомба.

Први батаљон:

- командант: Најдан Динић Сима, политички комесар: Обрад Симић, помоћник политичког комесара и партијски руководилац батаљона: Радомир Радовановић, заменик команданта: Хранислав Миленковић Круне.

¹⁰⁾ Податак узет из реферата Светислава Поповића Тилета, политичког комесара 19. бригаде и касније секретара комитета КПЈ 25. дивизије, поднет на прослави 40-годишњице топличких бригада, 3. јуна 1984. године, У историјским публикацијама и другим стручним радовима аутори наводе неодређени дан формирања бригаде, датирајући га у првој половини јуна 1944.

¹¹⁾ Из казивања Радомира Радовановића, заменика политичког комесара и партијског руководиоца 1. батаљона 19. бригаде; материјал код аутора.

Други батаљон:

- командант: Драгомир Павловић Рака, **политички комесар:** Јово Перишић, помоћник политичког **комесара и партијски** руководиоца батаљона: Предраг Малетић.

Трећи батаљон:

- командант: Славко Милосављевић, помоћник политичког комесара и партијски руководиоца батаљона: Мирослав Милић и заменик команданта: Добривоје Гајић Кулак.

Четврти батаљон:

- командант: Боривоје Марковић, помоћник политичког комесара и партијски руководиоца батаљона: Милан Младеновић Глиша.

Непосредно после формирања само је 4. батаљон био ненаоружан, а борци су оружје током борби отимали од непријатеља.¹²⁾

Формирање 19. српске бригаде и других јединица дошло је у време окупације, злочиначке окупације и терора непријатељске војне силе - бугарских и немачких окупатора и домаћих издајника. Али, када се цифарски, па и временски узму подаци да је 19. српска бригада формирана 12. јуна 1944, то би за неке друге крајеве (Босанска крајина, Херцеговина, Црна Гора, Лика, Славонија, па и Словенија) изгледало да су јединице на југу Србије касно формиране, ако се - међутим, не би познавало да су и раније, од 1941. до јунских дана 1944, када су формиране многе српске бригаде и дивизије, овде постојали јаки партизански одреди, који су по бројном стању били исте јачине, а понекад и бројнији него што су то биле бригаде у неким крајевима. Војна организација партизанских одреда на југу Србије била је једина алтернатива њиховог опстанка, у условима јаких непријатељских снага и географског положаја, за који је непријатељ имао велики интерес.

Трећег дана по формирању, 19. српска бригада је ушла у први већи окршај. Било је то 15. јуна против бугарских јединица које су се, заједно са немачким и по њиховом налогу, још почетком јуна отпочеле да се концентришу у гарнизону према слободној територији у Топлици, Расини, Јабланици и Црној Трави. Бугарске снаге су се тада налазиле у Куршумлији и Прокупљу, а и шире - у Нишу, Лесковцу и Лебану, као и дуж пруге Ниш - Скопље.

¹²⁾ И борци топличких бригада примењивали су Титову максиму:

»Што се тиче наоружања, ми смо га до сада добијали од непријатеља. Али не добровољно, него смо га отимали. Све што имате, свака пушка, револвер, метак, све је то крвљу освојено. Ми сада имамо довољно наоружања да њиме освајамо ново. Никада нашег борца не смије да помете што има мало муниције. . . значи, - треба га отимати од непријатеља!« Јосип Броз Тито, »Војна дјела«, књ. I, стр. 119.

Упозоравајући на могућност непријатељеве шире офанзиве, Главни штаб НОВ и ПОЈ за Србију¹³⁾ наредио је да све наше јединице пређу у офанзиву на непријатељеве гарнизоне, саобраћајне везе и иступене положаје, како би осујетиле његове планове.

Бугарске јединице су, потпомогнуте од љотићеваца и недићеваца, наступале правцем из Прокупља и Куршумлије, а немачке - из правца Крушевца и преко Јанкове клисуре захватајући прво Расину, а затим у даљем нападу и Топлицу. Њихов циљ је био окружење снага НОВЈ на слободној територији.

Први ратни задатак 19. бригаде био је ликвидирање бугарских снага на релацији Белољин - Плочник - Барлово, затим рушење железничке пруге, спречавање непријатеља да споји своје снаге из Куршумлије и Прокупља, чиме је, у ствари, омогућила безбедно извлачење 21. дивизије и 16. бригаде, које су се налазиле на источним падинама Копаоника и Јастрепца.

Удар 19. бригаде на бугарске јединице био је веома успешан, о чему сведочи следеће:

»Непријатељ је јутрос овладао Соколовицом, али изгледа да га је наша 19. бриг. противнападом повратила. Ово смо закључили личним утиском по ватри предвече. После подне Бугари су изашли у с. Бублицу«.¹⁴⁾

Успешно изведена акција 19. бригаде спречила је, за извесно време, непријатељу да слободно користи комуникацију Прокупље - Куршумлија. У намери да појача добро освојене положаје, 18. српска бригада (претпотчињена 21. дивизији од 22. јуна), пребачена је на положаје Барлово - Куршумлија.

У десет дана, од 15 - 25. јуна, 19. бригада је нанела знатне губитке непријатељу, водећи с њим жестоке борбе,¹⁵⁾ али и сама трпећи губитке.

Када су 27. јуна од савезника примљени ванредни транспортни оружја на Јастрепцу и у Расини, неким бригадама је наређено да људство упуте назад, како би их боље наоружали. У то време почели су и у 19. бригаду да пристижу нови борци из Београда и других градова, па су бригади наложене опсежне политичке припреме:

»Према тим борцима заузимати сасвим правилан став. Борце примати са пуном будношћу, али у исто време их примати љубазно и оним борцима који се истакну dobrим квалитетима, омогућити правилно и брзо уздизање на руководеће положаје«.¹⁶⁾

Тако је 19. српска бригада, од својих првих ратних дана и окршаја, постала бригада братства и јединства.

¹³⁾ Из наређења штабу 4. (24) српске дивизије од 10. јуна 1944, Зборник НОР, том I, књ. 9, док. 3.

¹⁴⁾ Из акта штаба 25. дивизије штабу 21. дивизије, Архив VII к. 1041, рег. бр. 17-4.

¹⁵⁾ Из извештаја штаба 25. дивизије, Архив VII, к. 1089, рег. бр. 25-5.
¹⁶⁾ Из упутства Главног штаба НОВ и ПО Србије од 27. јуна 1944. Зборник НОР, том. I, књ. 9, док. 74.